

Վրիստոնէութիւնը շատ շուտ մտած չերևար Հելուետիա, մասնաւորապէս արևելեան մասին մէջ: Հինգերորդ դարուն դէպ 'ի վերջերը Ռուրգինեանց մասը՝ անոնց թագաւորութեան կանգնուելու ատենը քրիստոնէութիւնն ընդունեցաւ. բայց արևելեան Հելուետիոյ մէջ բնակող լատինները դեռ երկար ատեն իրենց հովուութեան և որսորդութեան վիճակին մէջ մնացին՝ իրենց Տէտոնեան նախնեացը թանձր կռապաշտութիւնը հաստատ պահելով: Եթեմերորդ դարուն սկիզբները՝ իռլանտացի Ս. Կոլումպանոս կրօնաւորը իր քանի մը աշակերտներովը Վաղդիայէն եկաւ՝ Լետարանին քարոզութիւնը Հելուետիոյ լատիններուն մէջ տարածելու համար: Քանի որ հետզհետէ ասոնց քարոզութիւնները պտղաբեր կ'ըլլային, լատինք իրենց Ստանաստուծոյն պատկերները կը խորտակէին և եկեղեցիներ ու մատուռներ կը շինէին: Լյսպէս իրենց ծագումն ունեցան այն եկեղեցիներն ու աբբայարանները, որ ետքէն շատ անուանի եղան, այսինքն Ս. Կալուս, Տիգէնդիս, Սէքինկէն, Ս. Իլարիոս, Ս. Լէոտէկարիոս Լուչեոնայ և Յուրիկի Սենարան ըստաւանները: Լյս առաքինի կրօնաւորները այն բիրտ ժողովրդեան սորվեցուցին նաև հերկելու, ցորեն սերմանելու, այգի տնկելու և ուրիշ օգտակար արուեստներ ալ:

Ուրիշ անգամ կը տեսնենք սոյն բովանդակութեանս մէջ Հելուետիոյ քաղաքական ու զինուորական պատմութիւնը, որ ինչուան հիմա պատմած ժամանակէս վերջը՝ իր փոխուած անունովը Լարոպիոյ անկախ ազգաց մէջ նշանաւոր տեղի մը ունի:

ԲՆԱԿԱՆ ԴԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԿԵՆԴԱՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Վագր:

Վագրը ահաւոր գազան մըն է, որ փղին ու ինչուան առիւծին հետ կը համարձակի պատերազմելու: Ընդհանրապէս առիւծէն աւելի պզտիկ է, և երկայնքը ճակտէն ինչուան ձեւը առնելով՝ 6 ոտք է. երբեմն ինչուան 10 ոտնաչափ կ'ըլլայ: Սորթին գոյնը դեղնորակ է և պիսակի տեղ խոտորնակի սև գծեր ձգուած են կոնակէն ինչուան փորուն տակը. ձեռն ալ նոյնպէս դեղին ու սև օղակներով ձևացած է, որոնց վերջինը միշտ սև կ'ըլլայ: Լյս գազանը բարեբաղդաբար սակաւագիւտ կենդանիներէն մէկն է. որովհետև սովորաբար միայն Լըլեւեան Նոգկաստան կը գտնուի, թէպէտ և ճանապարհորդներէն ոմանք կը հաստատեն թէ նաև Վոչին չինու ու Սիամու երկրին մէջն ալ տեսած ըլլան:

Իսկ ուժը խելքէ մտքէ վեր է. շատ անգամ տեսնուած է՝ որ վագրը գրեթէ առանց դժուարութեան իրմէ շատ աւելի մեծ ու անհեթեթ կենդանիներ քաշած տարած է: Երբ իր սոսկալի ձայնը կը հնչեցնէ անտառներու մէջ՝ կենդանիք սարսափած կը փախչին, թռչունները ասդիս անդին կը թռչտին, և ինչուան առիւծները իրենց բաշը կը սկսին տատանել: Եթեմերքը խոշոր ու սուր ակռաներով զինած է. թաթերն ալ ճիւղաններով, որոնցմով մէկ անգամ որ զարնելու ըլլայ՝ կով մը կը պատռէ. և իր արիւնարբու աչուրները խարդախ ու միանգամայն սպառնալից նայուածք մը ունին. իր բոլոր կերպը մեր ընտանի կատուններուն ամենեւին նման է. որսը յափշտակելու համար զգուշութեամբ ու կամաց կամաց առաջ կու գայ և յանկարծակի վրան կը նետուի, և բարձր սեղերուն մէջ ու մա-

ցառուտ տեղումք փորուն վրայ սողալով՝ յանկարծ ուժով մեծ մը կը ցատքէ և անցնող կենդանւոյն վրայ ճիշդ կ'իյնայ՝ գրեթէ առանց երբեք վրիպելու։ Բնէն տեղէ աւելի գետեզերքի մօտ տեղումք կը պահուրտի՝ գետէն առտու իրիկուն ջուր խմելու եկող գացող կենդանիներէն որսալու համար։

Բնդհանրապէս վագրը շատ աւելի անգութ ու արիւնարբու սեպուած է քան զառիւծը։ սակայն շատ կենդանաբաններ կը ժխտեն ասիկայ։ Երկուքն ալ, կ'ըսեն, իրենց ուժին սաստկութեամբ աննուաճելի են, իրենց անօթութեան ատենը անողոքելի, և կատաղութեան ատեննին՝ յանդուգն։ Բայց գերութեան մէջ երկուքն ալ իրենց գազանութիւնը մասամբ կը կորսնցընեն։ Երբ լաւ մտադրութեամբ հոգացուի իրենց կերակուրը, ինչպէս առիւծը, այնպէս վագրն ալ իրենց պահպաններուն հետ կ'ընտանենան և բազմութեան մէջէն զանոնք ուրիշներէն կը զանազանեն։ Շատ անգամ տեսնուած է որ քաղցրութեամբ ու հաճութեամբ մը թոյլ կու տան որ պահապանը զիրենք շոյէ, և իրենք ալ քծնելով մը ու քսուելով իբրեւ թէ անոր պատասխան կու տան։ Բայց ասով ըսել է թէ վագրը սարսափելի գազան մը չըլլայ։ Իր արտաքոյ կարգի ուժն ու իր ախորժակին սաստկութիւնը՝ ատոր յայտնի ապացոյց են։

Վագրին որսը թէպէտ և շատ դժուարին է, սակայն Բրազիլեան Հընդկաստան շատ յաճախեալ է, որովհետեւ մորթը ազնիւ մուշտակ կ'ըլլայ։ և հոն տեղի մեծամեծներուն ալ մի միայն զուարճութիւն սեպուած է։

Ճանապարհորդը հազարումէկ դիպուածներ կը պատմեն իրենց այս կենդանիէն ունեցած վտանգներուն վրայ։ մենք ասոնցմէ մէկ հատը միայն դնենք հոս տեղս, որ շատ հետաքրքրական է և արդէն այդ հատուածին մէջ դրուած պատկերն ալ այս դիպուածիս մէկ մասը կը ներկայացընէ։

“Բնքիս առջև եղած տեսարանը,

կ'ըսէ ակնատես Ճանապարհորդը, վախ կու տար ինձի՝ որ շատ օրեր այդ այրին մէջ պիտի ստիպուինք կենալու։ Բայց երբոր մըրիկը քիչ մը իր սաստկութենէն ինջաւ, մեր առաջնորդները դուրս ելան տեսնելու թէ արդեօք կըրնանք ճամբանիս շարունակել։ Ս'եր ապաւինած այրը այնպէս մութ էր, որ երբ մուտքէն քիչ մը հեռանալու ըլլայինք, բթաչափ մը անդին՝ բան չէր տեսնուեր։ Բայց երբոր մեր կեցած տեղոյն խեղճութեանը վրայ կը խօսէինք յանկարծ այրին մէջէն ողբաձայն հեծութիւններ լսուեցան։ «Պ. Վ. որ թըն և ես սարսափով մը այս չարագուշակ ձայները կը լսէինք, բայց Վ. ինգըն մեր երիտասարդ բարեկամը ու իմ Բըրանք ծառաս երեսի վրայ սողալով՝ դէպ 'ի այն խորերը գացին այս ձայներուն պատճառն իմանալու համար։ հազիւ թէ քիչ մը առաջ գացին՝ զարմացման աղաղակ մըն է ձգեցին, և քիչ մը ետքը դարձան՝ թւերնուն տակը մէյմէկ կենդանի առած։ այս կենդանիները մեծ կատուի կը նմանէին, սուր և ուժով ակռաներ ունէին, աչուրնին կանաչագոյն, և ոտուրներուն թաթերն ալ երկայն ճիւղներ ունէին, լեզունին արեան կարմրութիւն ունէր։ «Պ. Վ. որ թըն զասոնք տեսածին պէս մէկէն պուռաց։ “Տէր Բ. ստուած, մենք մէկ...”, դեռ չմնացած մեր հնդիկ առաջնորդները արտօրանօք դէպ 'ի մեզի վազելով՝ կանչեցին։ “Վ. ագր մը, վագր մը”, ու իրենք շուտ մը զարմանալի արագութեամբ այրին քովը եղած կիտրոնի ծառին վրայ ելան ու անոր տերեւներուն մէջ պահուրտեցան։ Բայց «Պ. Վ. որ թըն ամենեւին չշփոթեցաւ։ այրին քովը բարեբաղդաբար մեծ քար մը կը գտնուէր, հրամայեց որ ամենքնիս մէկ տեղ ուժ տալով՝ այրին բերանը թաւալենք, որպէս զի գազանը ներս չկարենայ մտնել։ անոր համար ամենայն ճիգն թափեցինք, մանաւանդ երբոր վտանգը երթալով կը մօտենար, որովհետեւ գազանին մունչիւնը որոշ կը լսէինք, ու թէ որ դեռ այրին մուտքը չգոցած հաս-

նելու ըլլար, բաներնիս բռնած էր :
 Ղեռ մեր գործողութիւնը ամբողջ չը-
 լմնացած՝ մէյ մ'ալ անդիէն գազա-
 նը ցատքըռտելով դէպ 'ի մեզի սկսաւ
 գալ . այս ահաւոր վայրկեանի մէջ մեր
 ուժը կրկնապատկեցինք, և այն մեծ
 քարը իրեն ու մեր մէջը ամուր պատ-
 նէշ մը եղաւ . միայն վերի կողմանէ
 պզտիկ միջոյ մը բաց մնացած էր, ուս-
 կից որ կրնայինք վազըր տեսնել . գա-
 զանը առջի բերան իր զօրաւոր ձիրան-
 ներովը ուղեց քարը տապալել, բայց
 չկրնալով՝ գլխովը ջանաց, սակայն զուր
 տեղը . տեսնելով իր ճգանցը պարապ
 ելլելը՝ չարաչար կատուեցաւ և այնպիսի
 ահաւոր ձայնով մը մռնչեց, որ կեցած
 տեղերնիս կը սարսէր . նոյն միջոցին
 Պ . Ս որթըն հրամայեց որ կրակ թա-
 փենք գազանին վրայ . սակայն դժբաղ-
 դաբար տեղւոյն խոնաւութենէն վառ-
 դը աւրուած ըլլալով՝ կրակ չելաւ :
 Այս տեսնելով ամենքնիս ալ յուսա-
 հատութեան մէջ ինկանք, որովհետեւ
 ալ ապրանաց ուրիշ ճար չկար . կամ այ-
 րին մէջ փակուած վագրին լակոտներուն
 հետ անօթութենէ պիտի մեռնէինք,
 և կամ թէ թող պիտի տայինք որ գա-
 զանը ներս մտնելով՝ զմեզ զամենքնիս
 պատռէ : Արբ այս կրից մէջ տագնա-
 պեալ էինք, մէյ մըն ալ իմ Ֆրանք
 ծառաս ինքիրմէ դուրս ելած գնաց գա-
 զանին լակոտները մէկիկ մէկիկ խռզ-
 դելով՝ քարին վրայի ծակէն առջևը նե-
 տեց : Սագրը զասոնք տեսածին պէս՝
 լուռ ու մունջ կերպով մը սկսաւ լու-
 մը գննել . երբոր ալ ապահով իմացաւ
 թէ մեռած են, այնպիսի յուսահատ
 ու ահռելի աղաղակով մը պոռաց՝ որ
 հարկադրեցանք ականջնիս գոցելու :
 Վիշ մը ատեն անցաւ՝ հեռուէն եր-
 կարատե մռնչիւն մըն է լսուեցաւ . վա-
 գրը ասոր՝ տխուր ու ողբաձայն հեծու-
 թեամբ մը պատասխանեց . ու քանի
 մը վայրկեանէն մէյ մ'ալ ինչ տեսնենք .
 ուրիշ մէկ վագր մըն ալ ցատքըռտելով
 դէպ 'ի այրը կու գար, որ մատակն էր .
 ձագերուն քովը հասածին պէս՝ մէկէն
 գննեց, և մահերնիս պտուգելով՝ այն-

պիսի սարսափելի ձայնով մը մռնչեց,
 որ առջինին ահաւորութիւնը մոռցը-
 նել տուաւ, և մէկէն սկսաւ այրին
 մուտքը դիտել, և զմեզ տեսնելով՝ այն-
 պիսի կատաղութեամբ յարձրկեցաւ,
 որ վախցանք թէ քարը չտապալէ . և
 իրաւընէ ալ անշուշտ կը տապալէր,
 թէ որ ամենքնիս ալ ամէն ուժերնիս
 թափելով՝ քարը չբռնէինք : Արբ տեսաւ
 որ ասանկով գլուխ չկրնար ելլել, գնաց
 իր ընկերոջը միւս վագրին քովը, ու
 կարծես թէ խորհրդակցութիւն մը ը-
 րին քանի մը վայրկեան և մէկէն արա-
 գութեամբ աներեւոյթ եղան :

Հեռանալուն պէս մեր երկու հըն-
 դիկ առաջնորդները եկան այրին բե-
 րանը ու արտորանօք փութացուցին
 զմեզ անկէց ելլելու ու փախչելու, ըսե-
 լով թէ երկու վագրերը լերան բարձրե-
 րը գացին՝ որ ուրիշ ձամբով այրը մրտ-
 նեն . անոր համար ամենքնիս մէկտեղ
 մէկէն քարը թաւալելով՝ անկէց դուրս
 ելանք ու սկսանք շուտ շուտ փախչիլ :
 Վառորդ մը այսպէս երթալէն վերջը,
 մէյ մ'ալ հնդիկ առաջնորդներէն մէկը
 սուր ձայնով մը պոռաց՝ իմացընելով թէ
 վագրերը մեր ետեւէն ինկած են . նոյն
 միջոցին մենք մէկ ժայռուտ հեղեղատ
 մը հասանք, ուսկից որ սրնթաց յոր-
 ձանքներով ջրոյ հեղեղ մը կը վազէր .
 և վրան մէկ եղեգէ կամուրջ մը միայն
 կար, ուսկից միայն կարելի էր դիմացը
 անցնիլ, որովհետեւ ջրին յատակը շատ
 խորունկ էր, ու ընթացքն ալ, ինչպէս
 ըսինք, ամենասուր . անոր համար մե-
 ծաւ զգուշութեամբ ես, Ս ինգըն ու
 Ֆրանք ծառաս և երկու հնդիկները
 մեծաւ յաջողութեամբ այն նեղ ու վը-
 տանգաւոր կամրջէն անցանք . բայց
 դեռ Պ . Ս որթըն կամրջին կէսը հա-
 զիւ հասած էր, ետեւի կողմէն մնացաւ
 ներուն մէջէն յանկարծ երկու վագրերն
 ալ դուրս ցատքեցին և դէպ 'ի մեզի
 սկսան դիմել : Այն վտանգաւոր վայր-
 կեանին Պ . Ս որթըն ամենաւին առանց
 չփութելու իր բնիկ քաջասրտութեամբը
 շուտ մը կամուրջը անցնելով՝ քաշեց
 մէջքէն որսի մեծ գանակը, ու եղեգ-

Վագր :

ներուն կապը կտրելով՝ այն նեղ կամուրջը , որ կրնար մեզի նոյն միջոցին մահառիթ ըլլալ , ջուրը ձգեց : Եւ այն ջրեղէն անդունդը զմեզ գազաններէն բաժնեց , սակայն անոնց կատաղութիւնը չզսպուեցաւ . որովհետեւ ջրին եզերքը հասնելուն պէս՝ մատակ վագրը զիմեց դէպ 'ի ջուրը և մէկ ցատքելով մը կ'ուզէր մեր կեցած կողմը անցնիլ . զարմանալի ու միանգամայն ահաւոր տեսարան մըն էր այս կատաղի գազանը վայրկեան մը այն անդունդին վրայ օդուն մէջ կախուած տեսնելը . բայց փայլակի մը պէս անցաւ այս երեւոյթս . իրեն ուժը տեղւոյն հեռաւորութեանը հետ համեմատական չէր , ու դեռ անդունդին յատակը չհասած , մէջի եղած սրածայր ժայռերուն զարնուելով՝ հա-

զարումէկ կտոր եղաւ : Եւս դժբաղդ արկածը ամենեւին վհատութիւն չըտուաւ իրեն ընկերին . աւելի բռնութեամբ մը ցատքեց ու անդունդէն անդին անցաւ , բայց ափունքը հագլիւ թէ իր առջևի ճիրաններովը կրցաւ բռնել . ասանկով անդունդէն վեր կախուած մնաց ու կը ջանար ոտուրները տեղ մը հաստատել . բայց Պ . Վ որթըն , որ անմիջապէս գազանին քովն էր , արիութեամբ որսի դանակովը վրան դիմեց ու կուրծքին սաստիկ հարուած մը տուաւ . ասկէց չարաչար կատողելով վագրը՝ բոլոր ուժը իրեն ժողվեց , ու ետեւի ոտուրները ժայռի մը վրայ հաստատելով՝ առջևի ճիրաններովը զՊ . Վ որթընը ազգրէն բռնեց . սակայն իմարի բարեկամս ամենեւին անխուով ու

զւով ձախ ձեռքովը ծառի կոճղ մը բռնեց իրեն նեցուկ և աջովը նորէն կըրկնեց հարուածը՝ գազանին կուրծքը խռթելով իր մեծ դանակը . այս ամէնը վայրկեանական գործողութիւն մը եղաւ :
 Նոյն միջոցին հնդիկները , ինգրէն , ֆրանք և ես՝ իրեն օգնութեան վազեցինք . ինգրէն (1) . Որժընին հրացանը , որ գետինն էր , առաւ ու այնպիսի ուժով մը զարկաւ վազրին գլուխը , որ կենդանին ընդարմացած՝ ձգեց բռնած տեղը ու հեղեղատին մէջը գլտորեցաւ . բայց ամսոս որ այդ դժբաղդ երիտասարդը իրեն հարուածին ուժը չէր կշռած . դէպ 'ի առջևը ծռեցաւ , ոտուրները սահեցան և ձեռուրները նեցուկ մը չգտնելով՝ անդունդին մէջ գլորեցաւ , և քիչ մը ատեն ջրին երեսը տապալտրկելով՝ ետևէն մէջը ընկղմեցաւ ու աներևոյթ եղաւ , :

ԲՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Մագառտեսակ երևոյթներ :

Եւս տեսակ երևոյթներն ալ հաստատուն մարմիններու հեղանիւթներուն հետ ունեցած զուգակցութեան ձգողութենէն առաջ կու գան . միանգամայն և հեղանիւթներու յատուկ եղած համակցութենէն : Կան հեղանիւթներ որ կարողութիւն մը ունին իրենց երեսէն վեր բարձրանալու կամ իրենց երեսէն վար իջնալու վտառաւոր գոյացութեանց վրայ , կամ ամենանուրբ տրամագծով խողովակներու մէջ , որ այս պատճառաւ հապտէսակ խողովակ կ'ըսուին : () րինակի համար՝ թէ որ գունաւոր ջրոյ մէջ ամենանուրբ տրամագծով ապակիէ խողովակ մը խոթելու ըլլաս , կը տեսնես որ ներսի ջուրը արտաքին մակերևութէն աւելի կը բարձրանայ , և այնչափ աւելի վեր կ'ելլէ , որչափ որ խողովակին տրամագիծը պղզտիկ ըլլայ : Նոյն երևոյթը կը տեսնուի նաև այն ուրիշ հեղանիւթներուն վրայ , որ կրնան ապակին թրջել :

(Ժ) Է որ երկու ապակի թիթեղներ անանկ բռնես՝ որ իրենց մէկ կողմի ուղղահայեաց եզերքը իրարու դպչին , ու հակառակ կողմինները քիչ մը իրարմէ հեռու մնան , գունաւոր հեղանիւթը երկու թիթեղներուն մէջտեղի միջոցը կը բարձրանայ՝ այնչափ աւելի , որչափ որ թիթեղները եւելօք իրարու մօտ ըլլան : Եւս կերպով գունաւոր հեղանիւթին մակերևոյթը մասնաւոր կողութիւն մը կ'առնէ , որ չափաւանդան կ'ըսուի :

Եւսն ծակոտկէն գոյացութիւններ , ինչպէս սպունգը , հացը , շաքարը , կտաւը , և այլն , կրնանք մտածել մազատեսակ խողովակներու հաւաքումով : (Ժ) Է որ սպունգի կամ շաքարի կտորի մը մէկ ծայրը մէկը ջրոյ մէջ թաթխէ , աւսն մարդ գիտէ որ հեղանիւթը երկուքին մէջն ալ կը բարձրանայ , և ջրոյն երեսէն շատ վեր զանոնք կը թրջէ : Նոյնպէս կանթեղի մը պատրոյգը՝ վառելու պէտք եղած ձէթը կը ծծէ երկու կամ երեք մատնաչափ խորունկութենէ ալ : — Հաւանական է որ տնկոց հոյզին վեր ելլելուն ալ պատճառը այս երևոյթն է :

(Ժ) Է որ նուրբ տրամագծով ապակի խողովակ մը այնպիսի հեղանիւթի մէջ խոթուի , որ չկրնար ապակին թրջել , ինչպէս է սնդիկը , ըսածնուս ամենևին ներհակ երևոյթը կը հանդիպի : Մոզիկը կը խողովակին մէջ բարձրանալուն տեղը՝ ընդ հակառակն իրեն արտաքին մակերևութէն վար կը մնայ , և այնչափ աւելի ցած կ'ըլլայ , որչափ որ խողովակին տրամագիծը պղտիկ ըլլայ :

Եւելորդ կը սեպենք այն խնդիրներուն մէջը մտնել՝ ինչ որ չափաբանք կ'ըսեն մազատեսակ խողովակներու երևոյթը բացատրելու համար . բաւական է գիտնալ՝ որ աւելի դիտելու հանգամանքն է հեղանիւթին մակերևութին ձևը , որ ինչպէս որ ըսինք՝ երբեմն խողովակին մէջը զրսի մակերևութէն բարձր կ'ըլլայ , երբեմն ալ ընդ հակա-